Αφηγήσεις για την Τεχνητή Νοημοσύνη: Πανάκεια-Πεπρωμένο-Μέλλον της εργασίας

Αναμφισβήτητα, βιώνουμε σήμερα μια περίοδο τεράστιου ενθουσιασμού για την τεχνητή νοημοσύνη (ΤΝ). Με κορωνίδα το ChatGPT, οι περισσότεροι/ες μιλούν για παρόμοιες τεχνολογίες και προσμένουν νέες καλύτερες μέρες μέσω αυτών. Παρότι η τεχνητή νοημοσύνη μοιάζει κάτι πρωτοφανές και παρουσιάζεται συχνά ως λύση στα πιο πιεστικά προβλήματα της ανθρωπότητας (όπως η κλιματική κρίση και η φτώχεια) είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι η έννοια της τεχνητής νοημοσύνης προκαλούσε αντίστοιχα ρίγη ενθουσιασμού και στις κοινωνίες των προηγούμενων δεκαετιών. Ακόμη και κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, διατάξεις όπως οι υπολογιστικοί κανόνες παρουσιάζονταν ως ευφυείς μηχανές. Αυτή η παρουσίαση των μηχανών ως ευφυών όντων δεν εξυπηρετεί μόνο τη δημιουργία ενθουσιασμού αλλά και αποκρύπτει την ανθρώπινη εργασία που απαιτείται, όπως θα διερευνήσουμε παρακάτω.

Σύμφωνα με ερευνητές της ιστορίας της τεχνολογίας, πλέον κολυμπάμε στο τρίτο κύμα ενθουσιασμού για την τεχνητή νοημοσύνη, το οποίο ξεκίνησε στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 2000. Το πρώτο κύμα σημειώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και το δεύτερο από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Τα προηγούμενα κύματα έδειξαν ότι αυτός ο ενθουσιασμός γύρω από την ΤΝ βασίζεται συχνά σε υπερβολικές προσδοκίες, δημιουργώντας μια πραγματικότητα που υπολείπεται των υποσχέσεων.

Μεταξύ αυτών των περιόδων ενθουσιασμού, υπήρχαν επίσης περίοδοι αδιαφορίας για την ΤΝ, κατά τις οποίες οι προσδοκίες, παρά τη σημαντική χρηματοδότηση της έρευνας, απέτυχαν να εκπληρώσουν τους στόχους τους.

Η περιοδολόγηση της ανάπτυξης της ΤΝ μας προσφέρει μία ακόμη αναγκαία διαπίστωση: σε έναν κόσμο που κυριαρχείται από τον τεχνολογικό ντετερμινισμό –δηλαδή την πεποίθηση ότι η τεχνολογία είναι ουδέτερη και διαμορφώνει την κοινωνία χωρίς οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες να επηρεάζουν το σχεδιασμό και την ανάπτυξή της– η ιστορική αναδρομή μας κάνει εμφανές ότι η κυρίαρχη αντίληψη για την τεχνητή νοημοσύνη δεν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα.

Πέραν της διάκρισης περιόδων ενθουσιασμού και απογοήτευσης, υπάρχει και μια άλλη σημαντική διχοτόμηση: η αντίθεση μεταξύ των προσδοκιών μίας μεταβιομηχανικής κοινωνίας και των παραδοχών που συνδέονται με την τέταρτη βιομηχανική επανάσταση. Μέσα από αυτή τη διχοτόμηση επιχείρουμε να παρουσιάσουμε τις κυρίαρχες αφηγήσεις που εντοπίζουμε σχετικά με την ΤΝ.

Πανάκεια

Από τη δεκαετία του 1960 μέχρι τα τέλη του 1980 η κυρίαρχη αφήγηση περιλαμβάνει την περιγραφή μιας μεταβιομηχανικής κοινωνίας που θα προκύψει τα επόμενα χρόνια λόγω της ΤΝ και της αυτοματοποίησης. Σε αυτή την αφήγηση, κυριαρχούν κοινωνικές όψεις της τεχνολογίας καθώς περιγράφεται η τεχνολογία (και κυρίως η ΤΝ) ως το κλειδί για μία μεταβιομηχανική κοινωνία, όπου οι άνθρωποι πλέον δεν θα χρειάζεται να δουλεύουμε, αφού οι μηχανές θα δουλεύουν για εμάς.

Αυτή η μεταβιομηχανική κοινωνία θα προκύψει από την τεχνητή νοημοσύνη αλλά ταυτόχρονα θα απαιτεί και ένα νέο πολιτικό σύστημα. Η διαμάχη μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού δεν θα έχει πλέον νόημα, η πάλη των τάξεων θα σταματήσει, αφού θα δημιουργηθεί ένα ενιαίο και τεχνοκρατικό πολιτικό πλαίσιο που θα εγγυηθεί τη βιωσιμότητα αυτής της μεταβιομηχανικής κοινωνίας και θα προσφέρει περισσότερες ελευθερίες, ευημερία και καλύτερη ποιότητα ζωής.

Πεπρωμένο

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 εκφράζεται η διάψευση αυτών των προσδοκιών λόγω και της επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού. Πλέον η αφήγηση δεν περιλαμβάνει μια μεταβιομηχανική κοινωνία που θα προκύψει από την τεχνητή νοημοσύνη αλλά, αντί αυτής, περιλαμβάνει μία τέταρτη βιομηχανική επανάσταση (4BE). Εισάγοντας αυτή τη προσέγγιση, η αφήγηση υπονοεί ότι η εισαγωγή της ΤΝ στην παραγωγή θα έχει τα χαρακτηριστικά των προηγούμενων βιομηχανικών επαναστάσεων.

Η αφήγηση αυτή μας καλεί να προετοιμαστούμε για έναν νέο κύκλο δημιουργικής καταστροφής. Σύμφωνα με αυτό το δόγμα, οι νέες μορφές της βιομηχανικής παραγωγής –στη συγκεκριμένη περίπτωση τα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης– θα αντικαταστήσουν τις προηγούμενες και επομένως θα δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, ενώ θα καταργηθούν κάποιες από τις παλιές.

Μέλλον της εργασίας

Στον αντίποδα των παραπάνω, μία τρίτη και ανταγωνιστική αφήγηση μοιάζει να γεννιέται. Συγκροτείται μέσω κριτικής και προσπαθεί, από τη μία, να αντικρούσει την πίστη στη τεχνο-λυσικρατία (techno-solutionism) της πρώτης αφήγησης και, από την άλλη, στη νεοφιλελεύθερη και ντετερμινιστική αποδοχή της δεύτερης. Για λόγους συντομίας, θα την αποκαλέσουμε αφήγηση του μέλλοντος της εργασίας (future of work).

Η κριτική αυτή, εκκινώντας από την υπαρκτή ΤΝ, επικεντρώνεται στις επιπτώσεις για την υποβάθμιση της εργατικής δύναμης αλλά και την άνιση κατανομή των εισοδημάτων που προβλέπονται από την ανάπτυξη της ΤΝ. Εκτός της επισήμανσης του προβλήματος της ανεργίας, για το οποίο η νεοφιλελεύθερη αφήγηση δεν προσδιορίζει πώς θα λυθεί, εισάγει την επιρροή της ΤΝ στον μετασχηματισμό της εργασίας. Πώς μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η ΤΝ θα σημαίνει ένα μέλλον εργασίας με αξιοπρεπείς συνθήκες και μισθό που καλύπτει τις ανάγκες των εργαζόμενων, όταν υπάρχει ένα σύνολο παραδειγμάτων που αναδεικνύουν το αντίθετο. Κομβικά ερωτήματα σε αυτή την κατεύθυνση είναι τα ακόλουθα:

Πώς θα βρεθεί λύση για την έλλειψη των δεξιοτήτων που απαιτείται για τη χρήση και την εισαγωγή της τεχνητής νοημοσύνης στην παραγωγή;
Αν δεν βρεθεί λύση, ποιος είναι ο ρυθμός που χάνονται ή δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας και νέες δεξιότητες;

Αν βρεθεί, με ένα δεδομένο ρυθμό αύξησης της χρήσης της ΤΝ στην παραγωγική διαδικασία, ποια θα είναι η δυνατότητα επανεκπαίδευσης και στελέχωσης της παραγωγής με δυναμικό που θα έχει αποκτήσει αυτές τις δυνατότητες ;

Με αυτό το τρόπο, μετατοπίζει τη συζήτηση από τη δημιουργική καταστροφή στις σχέσεις εξουσίας εντος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Επιπλέον, η αφήγηση αυτή καταλήγει στην παρατήρηση του λεγόμενου «αόρατου εργάτη», δηλαδή στο φαινόμενο να αποκρύπτεται η εργασία που συντελείται στο πλαίσιο της ΤΝ. Η απόκρυψη της εργασίας εξυπηρετεί δύο πρωταρχικούς σκοπούς:

Πρώτον, δημιουργεί την ψευδαίσθηση ότι ολόκληρη η διαδικασία κατασκευής, συντήρησης και λειτουργίας των συστημάτων ΤΝ επιτυγχάνεται αποκλειστικά από μηχανές. Αυτή η ψευδαίσθηση τροφοδοτείται συχνά από την απεικόνιση της ΤΝ ως ένα σύνολο αυτόνομων τεχνολογικών οντοτήτων που διαθέτουν την ικανότητα να σκέφτονται και να ενεργούν ανεξάρτητα. Τα μέσα ενημέρωσης συχνά αναδεικνύουν τις δυνατότητες των συστημάτων ΤΝ, ενώ υποβαθμίζουν την ανθρώπινη προσπάθεια και την τεχνογνωσία που απαιτούνται για την ανάπτυξη και τη λειτουργία τους.

Η αντίληψη της ΤΝ ως αυτόνομων οντοτήτων ενισχύεται μέσω πολιτισμικών απεικονίσεων (ταινίες ή λογοτεχνία), όπου η ΤΝ παρουσιάζεται συχνά ως αυτοσυνείδητη και ικανή να λαμβάνει αποφάσεις και να προβαίνει σε ενέργειες χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση. Αυτές οι απεικονίσεις συμβάλλουν στην εσφαλμένη αντίληψη ότι η ΤΝ λειτουργεί χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση, συσκοτίζοντας περαιτέρω τον ρόλο της ανθρώπινης εργασίας στην ανάπτυξη και τη λειτουργία της.

Δεύτερον, η απόκρυψη της ανθρώπινης εργασίας στο πεδίο της ΤΝ χρησιμεύει στην υποτίμηση της σημασίας των εργαζομένων που εμπλέκονται σε αυτόν τον τομέα. Υποβαθμίζοντας τη σημασία της ανθρώπινης εργασίας, ενισχύεται η αντίληψη ότι οι εργαζόμενοι μπορούν να αντικατασταθούν από τις μηχανές. Αυτή η υποτίμηση της ανθρώπινης εργασίας μπορεί να έχει σημαντικές συνέπειες, όπως η αύξηση της εργασιακής επισφάλειας και η μείωση των μισθών των εργαζομένων σε κλάδους που επηρεάζονται από την αυτοματοποίηση της ΤΝ.

Η αφήγηση γύρω από την ΤΝ συχνά δίνει έμφαση στις δυνατότητές της να εξορθολογίσει τις διαδικασίες, να αυξήσει την αποδοτικότητα και να αντικαταστήσει τους εργαζόμενους σε διάφορους κλάδους. Αυτή η αφήγηση όχι μόνο υποτιμά την πολυπλοκότητα των καθηκόντων που εκτελούν οι άνθρωποι αλλά και δεν αναγνωρίζει τις αναντικατάστατες ιδιότητες και δεξιότητες που προσδίδουν οι άνθρωποι στην ΤΝ, όπως η δημιουργικότητα, η συναισθηματική νοημοσύνη και η κριτική σκέψη. Διαιωνίζεται έτσι μια νοοτροπία που δίνει προτεραιότητα στη μείωση του κόστους και τη μεγιστοποίηση του κέρδους έναντι της ευημερίας και του βιοπορισμού των εργαζομένων.

Με βάση την αφήγηση του μέλλοντος της εργασίας, είναι ειδικά σημαντικό να μελετήσουμε την παραγωγική διαδικασία όσων εμπλέκονται στην κατασκευή, τη συντήρηση και τη χρήση της ΤΝ. Αυτοί οι εργαζόμενοι περιλαμβάνουν επιστήμονες δεδομένων, μηχανικούς, τεχνικούς και πληθώρα άλλων επιστημόνων και επαγγελματιών που συνεργάζονται. Η αφήγηση του μέλλοντος της εργασίας μας υπόσχεται ότι με την κατανόηση του ρόλου της ανθρώπινης εργασίας στην ΤΝ μπορούμε να προωθήσουμε μια πιο ισορροπημένη και διαφοροποιημένη προοπτική που εκτιμά τόσο τις δυνατότητες της τεχνολογίας ΤΝ όσο και τη σημασία των εργαζομένων στη διαμόρφωση της ανάπτυξης και των επιπτώσεών της.

Το επόμενο βήμα

Έναντι των υπολοίπων, η αφήγηση που κωδικά ονομάσαμε πανάκεια έχει ένα ισχυρό πλεονέκτημα: είναι εκείνη που δυνητικά ξεφεύγει από το πλαίσιο της βιομηχανικής παραγωγής και ως εκ τούτου αναπτύσσει πιο θελτικές εικόνες. Μοιάζει σε ένα σημαντικό βαθμό με τη πίστη των ουτοπικών σοσιαλιστών του 19ου αιώνα και ως εκ τούτου αποτελεί μία χρήσιμη άσκηση φαντασίας: πώς θα μπορούσε να είναι η ζωή μας χωρίς μαζική παραγωγή, χωρίς καταμερισμό εργασίας, χωρίς καταναγκασμό;

Μία άλλη ανάγνωση, θα ήταν ότι τέμνεται με τη μαρξική θέση περί επιτάχυνσης, όπου η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων εώς ένα βαθμό θα κάνει πιο εμφανείς και αφόρητες τις αντιφάσεις επιταχύνοντας την κατάρρευση του συστήματος. Οι οπαδοί μίας τέτοιας προσέγγισης επιτάχυνσης υποστηρίζουν ότι οι τεχνολογίες, όπως η αυτοματοποίηση και η ΤΝ, μπορούν να διαταράξουν τις αγορές εργασίας, να αποσταθεροποιήσουν τις υπάρχουσες δομές εξουσίας και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για μια μετακαπιταλιστική κοινωνία.

Οι υπόλοιπες δύο αφήγησεις κάνουν σαφώς την παραδοχή ότι η ΤΝ αναπτύσσεται στο πλαίσιο της ηγεμονίας της βιομηχανικής παραγωγής. Σε κάθε προσπάθεια ορισμού της βιομηχανικής παραγωγής θα αναφέρονταν σίγουρα τα ακόλουθα: καταμερισμός εργασίας, επιστημονική διοίκηση, μηχανοποίηση και αυτοματοποίηση της εργασίας, συσσώρευση κεφαλαίου, μαζική παραγωγή, βιομηχανική υποδομή και φετιχισμός του εμπορεύματος. Τα παραπάνω δεν είναι τόσο εύχρηστα για την παραγωγή μετακαπιταλιστικών οραμάτων, όμως μοιάζουν να ανταποκρίνονται περισσότερο –είτε διαμορφώνουν, είτε αμφισβητούν– στην υπάρχουσα κατάσταση.

Η αφήγηση του νεοφιλελεύθερου πεπρωμένου συγκλίνει στην πίστη ότι η αρχική καταστροφή που θα εισάγεται με την ΤΝ, θα αντιμετωπίζεται με τη δημιουργική δύναμη της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας. Ως εκ τούτου, επιχειρεί να φτιάξει ένα αρχέτυπο disrupter καινοτόμου επιχειρηματία — δέκα, εκατό, χιλιάδες Steve Jobs που θα ανοίξουν τον δρόμο της αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων της βιομηχανικά παραγόμενης ΤΝ.

Αντίθετα, η αφήγηση του μέλλοντος της εργασίας προτείνει μία άλλη αρχετυπική διαδικασία: την ηθική αξιολόγηση της ΤΝ. Θεωρεί δυνατή μία τέτοια απόπειρα μέσα από κεντρικές πολιτικές, εκπαίδευση των σχεδιαστών/δημιουργιών της τεχνολογίας, συμμετοχικό σχεδιασμό και εστίαση στη

διασφάλιση ότι ο αντίκτυπος της απότομης εισαγωγής της ΤΝ στην παραγωγή θα είναι όσο το δυνατόν λιγότερος.

Μετά από τη σύντομη παρουσίαση και σύγκριση των αφηγήσεων και κλείνοντας το κείμενο, θέλουμε να αναδείξουμε την ανάγκη για ένα επόμενο βήμα, ή τουλάχιστον κάποιες κατευθύνσεις, για μία νέα αφήγηση σχετικά με την ΤΝ. Χρειάζεται να μιλάμε τόσο για την υπάρκτη ΤΝ σε συνθήκες βιομηχανικής παραγωγής όσο και για τις δυνατότητες της να αποτελέσει εργαλείο φαντασίας μετακαπιταλιστικών μελλόντων. Θα μπορούσε λόγου χάρη η ΤΝ να χρησιμεύσει ώστε να αντιμετωπιστεί ο καταμερισμός εργασίας ή μήπως εισάγει μία συνθήκη όπου διογκώνεται η επιστημονική διοίκηση και ο έλεγχος;

Τέτοιου τύπου ερωτήσεις, θα μας βοηθούσαν, ώστε να μην καταφεύγουμε στο να προβάλλουμε το παρόν μας ως πεπρωμένο ούτε να ελπίζουμε σε ένα μέλλον με αδιόρατες λύσεις.

Αντίθετα με πολλές αφηγήσεις που υπόσχονται τη λύση κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων μέσω της τεχνολογίας και παραδείγματος χάρη μέσω της ΤΝ, εμείς θεωρούμε ότι αυτά τα προβλήματα χρειάζονται αντίστοιχα κοινωνικές και πολιτικές λύσεις, οι οποίες να μοιράζονται και έναν ορίζοντα υπέρβασης του καπιταλισμού.

Η αλλαγή των κοινωνικών/οικονομικών/πολιτικών σχέσεων είναι αυτή που μπορεί να οδηγήσει όχι μόνο σε διαφορετικές αφηγήσεις (για καλύτερες ή χειρότερες συνθήκες εργασίας, περισσότερη ή λιγότερη ανεργία, κλπ) στον τρόπο χρήσης της τεχνολογίας αλλά και στον τρόπο σχεδιασμού της τεχνολογίας. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ο ίδιος ο σχεδιασμός μίας τεχνολογίας κρύβει στο εσωτερικό του την ενσωμάτωση των υπάρχουσων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών ή τη διάθεση υπέρβασης τους.

Μία νέα αφήγηση μένει να δημιουργηθεί για την ΤΝ, η οποία θα ελεγχεί τα κύματα ενθουσιασμού, θα αντιλαμβάνεται τη συνάρτηση της ΤΝ με την εκάστοτε κοινωνική συνθήκη, θα εξετάζει την αμφίδρομη σχέση της με την κοινωνία, θα μοιράζεται την επιθυμία υπέρβασης του καπιταλισμού αλλά δεν θα υιοθετεί την πίστη στην τεχνολογία ως λυσικρατία ή ως πεπρωμένο. Σε ένα πεδίο που μοιάζει αμιγώς τεχνικό ή ζήτημα καθολικού συμφέροντος, είναι καιρός να πούμε: η ΤΝ είναι πολιτική και υπάρχει ένας άλλος τρόπος να την αναπτύξουμε.

Γράφουν οι:
Κωνσταντίνος Κωνσταντής, Υποψήφιος Διδάκτορας, Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, ΕΚΠΑ, Μηχανικός

Αντώνης Φάρας, Υποψήφιος Διδάκτορας, Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, ΕΚΠΑ, Οικονομολόγος